

# Čiurlionio kūrybos vertinimai ir įvaizdžio formavimas menininko jubiliejų perspektyvoje

Rasa Žukienė

Vytauto Didžiojo universitetas  
Muitinės g. 7, LT-44197 Kaunas  
rasute.zukiene@vdu.lt

——— Mikalojaus Konstantino Čiurlionio (1875–1911) gyvenimo datos visais laikais minėtos išskilmėmis ir nepalyginamai ryškiau negu kitų menininkų. Nagrinėjant archyvinčius šaltinius, tekste aiškinamasi, kokios prasmės ir meno lauko veikėjų nuostatos šio menininko atžvilgiu slypėjo išskilmėse ir parodų organizavime? Siekiama atskleisti, kaip jubiliejų perspektyvoje prieškariniu ir sovietmečiu kito Čiurlionio dailės suvokimas ir reprezentavimas, kokį įvaizdį formavo? Prieškariu Čiurlionis laikytas tautos dvasios reiškėju, simbolistu. Iš pradžių sovietų pasmerktas, vėliau juo sumaniai pasinaudota sovietinei propagandai, menininko šimtmetis (1975) minėtas visoje Sovietų Sąjungoje. Jo palikimas paverstas sovietų savireprezentacijos objektu Kaune. Neskolinant paveikslų parodoms užsienyje, pažeistas natūralus ir savalaikis jo kūrybos funkcionavimas Europos kultūros lauke.

*Reikšminiai žodžiai:* Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, kūrybos sklaida, reprezentacija, jubiliejinės parodos, tautinė kultūra, nacionalinė kultūra, Tretjakovo galerija, simbolizmas, modernizmas.

Turbūt nesuklystume sakydami, kad dailininkas ir kompozitorius Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – labiausiai aprašytas ir išpopuliarintas Lietuvos kūrėjas. Jo tyrimų istoriografija apima jau daugiau kaip šimtą metų. Taip pat ir jo dailės kūrinių eksponavimo istorija labai ilga ir įvairi. Tiek rašant apie jo kūrybą, tiek ir ją eksponuojant didelę įtaką turėjo ankstyva jauno menininko mirtis (1911). Netekties faktas buvo skaudus jaunai besiformuojančiai lietuvių profesionaliajai kultūrai, tai gana stipriai palietė ir vėlesnius Čiurlionio asmenybės ir kūrybos vertinimus. Šio straipsnio tikslas yra atskleisti, kaip menininko jubiliejų perspektyvoje prieškarui ir sovietmečiui kito Čiurlionio dailės suvokimas visuomenėje ir reprezentavimas parodose bei spaudoje<sup>1</sup>.

Čiurlionio tapybos eksponavimo istorija prasidėjo Varšuvoje, kai jo tapybos darbai 1904–1906 m. buvo parodyti publikai kartu su kitų Varšuvos dailės mokyklos mokinių kūriniiais. Tai buvo uždaros parodos, artimos dabartiniam akademinų kūrinių peržiūros modeliui. Pirmasis viešas lietuvių dailininko pasirodymas įvyko taip pat kartu su Varšuvos dailės mokyklos mokiniais, kai Sankt Peterburgo dailės akademijoje veikė piešimo mokyklų paroda (1906). Tuomet Čiurlionio kūriniai atkreipė recenzento dėmesį, jo pavardė pirmą kartą paminėta spaudoje.

Čiurlionis buvo aktyvus pirmųjų lietuvių dailės parodų dalyvis. Jo tapybos kūriniai rodyti Lietuvių dailės draugijos (1907–1910) ir Vilniaus dailininkų draugijos (1909) parodose. Dailininkui gyvam esant, jie eksponuoti Rusų dailininkų sąjungos, grupės „Mir iskusstva“ ir „Makovskio salono“ parodose (1908–1909). Čiurlioniui netikėtai mirus, jo tapybą ir vėl turėjo progos matyti Vilnius, Kaunas, Maskva, Sankt Peterburgas (1911–1914). Eksponavimo proceso nenutraukė nė Pirmasis pasaulinis karas. Jam prasidėjus, kūriniai menininko sesers pastangomis atsidūrė Maskvoje, dalis jų buvo iškabinta diplomato ir poeto simbolisto Jurgio Baltrušaičio bute. Maskvoje buvo surengta ir vieša Čiurlionio tapybos paroda (1916), skirta karo pabėgėliams šelpti. Tad su neseniai mirusio menininko kūriniiais galėjo susipažinti įvairi publika, pradedant rusų diplomatais ir „sidabro amžiaus“ poetais, besisvečiavusiais Baltrušaičių namuose, ir baigiant liaudies masių atstovais, iš fronto grįžusiais kariais. Pažymėtina, kad jau anuo metu

1 Straipsnis rašytas neįprastomis pandemijos sąlygomis, todėl už suteiktą informaciją reiškiu nuoširdžią padėką Kauno viešosios bibliotekos Periodikos grupės vyr. bibliotekininkei Virginijai Stukšytei ir Senų ir retų spaudinių skyriaus darbuotojui istorikui Alvydui Surbliui.

lietuvių kūryba dėl jos originalumo sulaukdavo didesnio ar mažesnio žurnalistų, meno žinovų dėmesio. Šį pirmąjį Čiurlionio parodų etapą galima vertinti kaip natūralų, XX a. pradžiai tipišką tuo metu kūrų ir nedaug kam žinomo menininko, kurio gyvenimas netikėtai baigėsi, kūrinių rody-mo laikotarpį. Staiga nutrūkusi jauno kūrėjo gyvenimo gija jo parodoms ir kūrinių vertinimams suteikė papildomą empatijos, religiško liūdesio ir sentimentalumo atspalvį, igavo menininko legendos kūrimo bruožų. Pirmiausia 1911–1912 m. Sankt Peterburge, Maskvoje, paskui Vilniuje, Kaune pomirtinėmis parodomis (vad. „posmertinėmis parodomis“) ir muzikos vakarais (vad. „muzikiniais-meniniais rytmečiais“) imta minėti menininko mirties metinės. Svarbiu jų akcentu tapdavo per daug ankstyvos netekties faktas, o mirusiojo paminėjimas, jo atminimo gerbimas to meto visuomenėje egzistavo natūraliai, kaip krikščioniškosios etikos ir moralės dalis. XX a. 2–3 deš. tokie menininko atminimui skirti, mirties datos inspiruoti parodos ir koncertai retai buvo analizuojami kaip kultūrinio gyvenimo įvykiai, į juos žvelgta kaip į tradicinį mirusiojo pagerbimo ritualą. To meto kontekste analitiškumu ir principingumu išsiskyrė dvi recenzijos, parašytos po parodos Sankt Peterburge: Čiurlionio tapyba įvertinta labai teigiamai, kaip „ribų neturinti fantazija“, bet kritikuotas eksponavimas ir paaiškinimų trūkumas<sup>2</sup>, o muzikos kūriniai stipriai sukritikuoti<sup>3</sup>. Bet apskritai to meto inteligentija Rusijoje ir Lietuvoje į Čiurlionių žvelgė pozityviai, stengėsi gerbti ir puoselėti jo atminimą. Rusijoje parašyti pirmieji gilūs ir intelektualūs Viačeslavo Ivanovo, Aleksandro Benua straipsniai. Lietuvoje, sekant rusų spauda, vienų gana greit (1913–1914) susigaudyta, kad Čiurlionis yra lietuvių „dvasinių ypatybių reiškęjas“<sup>4</sup>, kitų gi tuo abejota<sup>5</sup>, bet vis dėlto persvėrė pirmasis požiūris. Paveikslus sugražinus iš Maskvos į nepriklausomos Lietuvos laikinąją sostinę, 3 deš. Kaune koncertais miesto teatre (1921–1922, 1924) ir paroda (1921) pirmiausia minėtos 10-osios menininko mirties metinės. Ta proga pasirodę rašiniai liudijo jau sparčiai besiformuojančią asmenybės ritualizuoto garbinimo tradiciją.

2 O. G-g., „Tschurljanis“, in: *St. Petersburger Zeitung*, 1912 04 17, Nr. 107.

3 Vitols J., „Der musikalische Teil der Tschurlanis-Matinee“, in: *St. Petersburger Zeitung*, 1912 04 18, Nr. 108.

4 [Tps.], „Jausmai ir mintys kilę dailės parodą aplankius“, in: *Lietuvos žinios*, 1913 06 08, Nr. 67.

5 Druskus [Adomas Jakštas], „Futūrizmas ir chamizmas kitur ir pas mus“, in: *Draugija*, 1913, Nr. 83, p. 274–280.

Šio menininko gimimo 50 metų sukaktuvių proga (1925) Lietuvoje surengti iškilmingi ir oficialūs renginiai. Pirmą kartą sudarytas iškilnių komitetas<sup>6</sup> ir smulkmeniškai parengta visos dienos programa<sup>7</sup>, apėmusi platų renginių spektrą: gedulingos pamaldos Vytauto bažnyčioje, iškilmingas posėdis ir koncertas Kauno meno mokykloje, dailininko parodos atidarymas Čiurlionio galerijoje, „Žodžio ir dainos vakaras“ Valstybės teatre. Toks oficialių iškilnių scenarijus Lietuvoje, minint menininko gimimo jubiliejų, įgyvendintas pirmą kartą. Matyt, jis pasiteisino, nes panaši praktika taikyta ir vėliau. 1925 m. pasiektas oficialumo lygmuo šiek tiek užglaištė rimtas šio dailininko meninio palikimo saugojimo ir sklaidos problemas. Čiurlionio galerija Kauno meno mokyklos teritorijoje Ažuolų kalne dar buvo neįrengta, todėl paroda joje veikė tik keturias dienas. Nors gausiai lankoma<sup>8</sup>, po iškilnių ekspozicija tuojau pat uždaryta motyvuojant, kad nesą sąlygų, galerija nepritaikyta didesniems žmonių srautams. Nuolatiniam Čiurlionio kūrinių eksponavimui galerijoje trūko vietos, apie 60 kūrinių neeksponuoti<sup>9</sup>. Spauldoje greitai atsirado apgailestavimų, kad galerija nepopuliari ir menkai lankoma<sup>10</sup>. Iki 1936 m. Lietuvoje tenkintasi nedidele savojo genijaus kūrinių ekspozicija Čiurlionio galerijoje, vienu katalogu su 23 iliustracijomis<sup>11</sup>, ciklo *Zodiako ženklai* reprodukcijomis<sup>12</sup> ir kuklios apimties Vytauto Bičiūno studija *M. K. Čiurlionis*<sup>13</sup>, parašyta Lietuvių dailės draugijos užsakymu ir skirta dovanoti šios draugijos nariams. Tačiau ir turiniu, ir išvaizda tai buvo nelabai patrauklūs leidiniai, todėl Čiurlionio populiarumui jie vargu ar galėjo pasitarnauti. Vis dėlto pamažu Lietuvoje buvo tvirtinamas Čiurlionio kaip tautinės kultūros klasiko įvaizdis. Jo 60-ųjų gimimo (1935) ir 25-ųjų mirties metinių (1936) minėjimai Lietuvoje jau buvo masiškesni, rengti ne

6 Čiurlionio galerijai atstovavo Paulius Galaunė, Meno mokyklai – Kajetonas Sklėrius ir Adomas Varnas (pirmininkas). Valstybės teatro, Muzikos mokyklos ir Lietuvos Meno kūrėjų draugijos atstovai buvo Liudas Gira, Juozas Naujalis ir Faustas Kirša. Žr.: „M. K. Čiurlionies iškilnių komiteta sudaro atstovai“, in: *Lietuva*, 1925 09 22, Nr. 211, p. 4.

7 „M. K. Čiurlionies 50 metų gimimo sukaktuvių rugsėjo 23 d. (trečiadienį) paminėjimo tvarka“, in: *Lietuvos žinios*, 1925 09 23, Nr. 212, p. 4.

8 „M. K. Čiurlionies kūrinių jubiliejinę parodą per keturias dienas aplankė 1400 žmonių“, in: *Lietuva*, 1925 09 28, Nr. 216, p. 2.

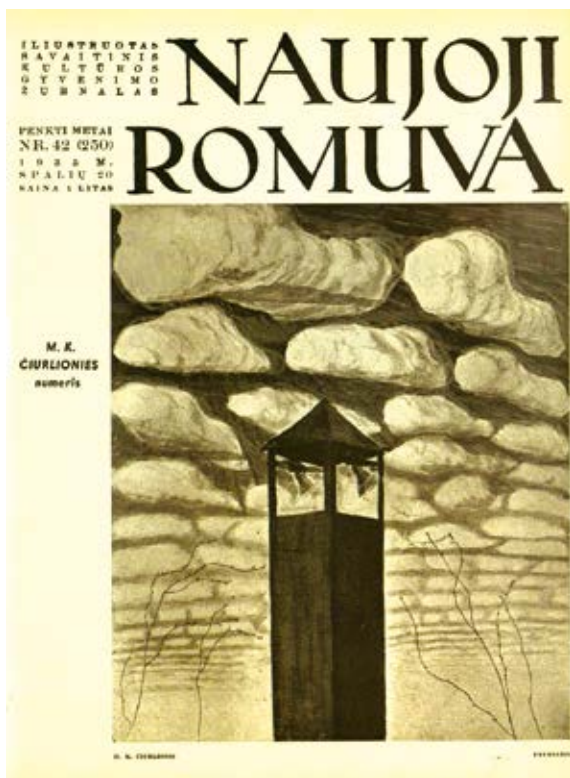
9 „Čiurlionies galerija rengs periodines parodas“, in: *Pradai ir žygiai*, 1926, Nr. 4–5, p. 116–117.

10 „Ar nerūpi, ar ... „suspėsime““, in: *Pradai ir žygiai*, 1926, Nr. 4–5, p. 116.

11 *M. K. Čiurlionies kūrinių katalogas*, sud. Paulius Galaunė, Kaunas: M. K. Čiurlionies galerija, 1927.

12 *Dvylika M. K. Čiurlionies paveikslų „Zodiako ženklai“*, teksto autorius Ignas Šlapelis, Kaunas: M. K. Čiurlionies galerija, 1927.

13 Vytautas Bičiūnas, *M. K. Čiurlionis*, Kaunas: Lietuvių dailės draugija, 1927.



1. Žurnalas *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 2, skirtas M. K. Čiurlionio gimimo šešiasdešimtosioms metinėms, [www.epaveldas.lt](http://www.epaveldas.lt)

The *Naujoji Romuva* magazine (1935, No. 2), dedicated to M. K. Čiurlionis's 60th birth anniversary

tik laikinojoje sostinėje, bet ir kituose miestuose, dalyvaujant šviesuomenei ir moksleiviams. Jubiliejiniam 60-ojo gimtadienio renginiams naujų spalvų suteikė specialus Čiurlioniu skirtas *Naujosios Romuvos* žurnalo numeris<sup>14</sup> [1 il.] ir įkurtuvių nuotaika: 1936 m. lapkričio mėnesį Čiurlionio galerija iš Ažuolų kalno persikėlė į naujai pastatytus Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus rūmus. Minėjimus rengė mokyklos, draugijos, Vytauto Didžiojo universitetas. Skaitytos paskaitos viešuomenei, bet jos ne visada buvo aukšto lygio, nes paskaitininkai tiesiog neturėjo tinkamų tekstų. Jubiliejų kontekste 4 deš. suprasta, kad, didžiuojantis šio menininko genialumu, Lietuvoje primirštas gilusis, mokslinis jo palikimo tyrimas<sup>15</sup>, kad labai trūksta ir populiariųjų leidinių, ir mokslinių studijų. Pagaliau suvoktas Čiurlionio kūrybos populiarinimo poreikis ir šio menininko reprezentavimo svarba. 1936 m., jo mirties 25-ųjų metų iškilmingo minėjimo Valstybės teatre

<sup>14</sup> *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 42.

<sup>15</sup> Vytautas Kairiūkštis, „Snobizmas ar kultūros stoka?“, in: *Literatūros naujienos*, 1935 02 01, Nr. 3, p. 4.

metu prezidento Smetonos viešai paraginta<sup>16</sup>, inteligentija stojo kryptingiau darbuotis dėl Čiurlionio – tautinio menininko – ryškesnio įvaizdžio. *Lietuvos aidas* pranešė, kad nutarta užsienio spaudai teikti straipsnius ir paveikslų reprodukcijas, o radiofonams – muzikinę medžiagą<sup>17</sup>. Tačiau nežinia, kaip plačiai pavyko visa tai įgyvendinti, nors žinoma, kad 1935–1936 m. publikacijų apie mūsų dailininką pasirodė rusų, danų, estų, latvių, lenkų, prancūzų, vokiečių spaudoje. Lietuvos laikraščiai *Mūsų kraštas*, *Literatūros naujienos*, *Lietuvos aidas* 1936 m. pavasarį išstisus puslapius skyrė jo asmenybei ir kūrybos palikimui. *Lietuvos aidas* puslapiuose kaip tik tuo metu išspausdintas pirmasis Čiurlioniui skirtas menotyrininko Mikalojaus Vorobjovo rašinys<sup>18</sup>. Pagaliau 1938 m. pasirodė du palikimo sklaidai reikšmingi leidiniai: Pauliaus Galaunės sudarytas straipsnių ir atsiminimų rinkinys bei menininkui populiarinti skirta Vorobjovo knyga vokiečių kalba<sup>19</sup>. Ši nedidelės apimties studija buvo pirmasis užsienio kalba Lietuvoje parašytas veikalas apie Čiurlionį ir jo kūrinius, kurio centre – aiškus, įdomus ir skaitytoją patraukiantis asmenybės, dailės ir muzikos pristatymas. Knyga pasirodė tuo metu, kai Lietuva pagaliau suvokė savosios kultūros tarptautinės sklaidos būtinumą ir jos naudą šaliai. Šio leidinio reklamavimu ir platinimu aktyviai užsiėmė ne tik pats autorius Vorobjovas, bet ir jam talkinusi Lietuvos užsienio reikalų ministerija. Nors knyga rašyta Čiurlionio populiarinimo ir Lietuvos kultūros propagandos tikslais, sovietmečiu kai kurie menotyrininkai ją naudojo kaip mokslinį šaltinį<sup>20</sup>.

Nepriklausomoje Lietuvoje buvo suformuotas Čiurlionio kaip tautinio lietuvių dailininko, tapyboje įkūnijusio geriausių lietuvių tautos bruožus, atskleidusio tautos dvasios ypatumus, įvaizdis. XX a. 4 deš. jis jau a priori priimamas kaip originalus ir nepakartojamas kūrėjas. Bet kaip „naujojo meno“ atstovas ir modernistas, turintis sąsają, tegul ir netiesioginių, su Europos ir Rusijos menu, šis dailininkas Lietuvoje beveik nieko neįaudino

16 „J. E. Valstybės prezidento Antano Smetonos kalba, pasakyta teatre 22 balandžio, minint M. K. Čiurlionį“, in: *Literatūros naujienos*, 1936 05 02, Nr. 48, p. 1.

17 „M. K. Čiurlionies 60 m. gimimo sukaktuvių minėjimas“, in: *Lietuvos aidas*, 1935 05 07, Nr. 104, p. 2.

18 M. Vr. [Vorobjovas], „M. Čiurlionis – nežemiško pasaulio tapytojas“, in: *Lietuvos aidas*, 1936 04 18, Nr. 178, p. 3.

19 M. K. Čiurlionis, sud. Paulius Galaunė, Kaunas: M. K. Čiurlionies galerija, 1938; Nikolaj Worobiov, M. K. Čiurlionis: *Der litauische Maler und Musiker*, Kaunas–Leipzig: Pribačis, 1938.

20 Rasa Žukienė, „Mikalojaus Vorobjovo vaidmuo čiurlionistikoje“, in: *Dailės istorikas ir kritikas Mikalojus Vorobjovas (1903–1954)*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2017, t. II, p. 113–117.

ir nedomino, nes ir pati meninių ryšių problematika rūpėjo mažiau už lietuviškosios kultūros savitumo klausimus. Šioje vietoje reikėtų paminėti, kad pačioje XX a. pradžioje, 1912 m., Čiurlionio paveiksliai kartu su rusų menininkų darbais buvo demonstruojami ne tik Rusijoje, bet ir Londone, ir, tikėtina, Paryžiuje<sup>21</sup>. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu Čiurlionio parodų užsienyje nebūta, nors tokia idėja ir buvo sušvitusi. Vieną kartą svajota Paryžiuje kartu rodyti lietuvių ir latvių meną<sup>22</sup>, kitą kartą iniciatyvos ėmėsi Paryžiaus lietuvių studentų draugijos meno sekcija<sup>23</sup>. Bet XX a. 3–4 deš. šia kryptimi nieko reikšmingesnio nenuveikta. Tuo metu, kai Vakarų Europos mene pasirodė pirmosios abstrakcijos ir įvairių sričių menininkai domėjosi menų sąveikos aspektais, Čiurlionio kūriniai galėjo būti aktualūs Europos dailės avangardo diskurse. Bet tautinėje Lietuvos valstybėje puoselėtas jo kaip tautinio menininko, archajinės lietuvių tautos dvasios įprasminimo, tautos sielos reiškėjo įvaizdis ir menkai domėtasi jo kūrybos ryšiais su Europos menu bei įtakomis kitiems menininkams. Taip siaurai matant, lietuvių akiratyje formavosi „vienišo genijaus“ įvaizdis. Įvairiose europinėse 5–7 deš. meno enciklopedijose ir menotyrininkų tekstuose dažniausiai užsiminama apie naująją meno kalbą, paminima jo kūrybos reikšmė rusų dailininkams, ne plačiau. Prieškariu Čiurlionio dailė, saugota Kaune, nepateko į tarptautines parodas, todėl nebuvo susieta su jai deramais tarptautiniais Vakarų meno kontekstais ir liko XX a. pradžios rusų meno kontekste. Tokia opinija po Antrojo pasaulinio karo pasinaudota sovietų valdžios. Rusų dailininkų, filosofų ar žurnalistų darbus, dar iki Pirmojo pasaulinio karo atliktus Čiurlionio labui, sovietiniai autoriai pradėjo naudoti kaip įrodymus, kad šis dailininkas tvirtais saitais yra susijęs tik su Rusijos kultūrine erdve, o kitokios paralelės nėra neįmanomos, kas, žinoma, buvo netiesa. Tipišku tokios taktikos

21 Be pomirtinių ekspozicijų Sankt Peterburge ir Maskvoje 1911–1919 m., Čiurlionio paveiksliai eksponuoti kartu su „Mir iskusstva“ grupės dailininkų darbais 1910 m. Paryžiuje parodoje *Les Artistes Russes, Decors et Costumes de Théâtre et Tableaux* ir 1912 m. Londone *Antrojoje postimpresionistų parodoje*. Čiurlionio paveikslų eksponavimas Londono parodoje nekelia abejonių, yra išleistas šios parodos katalogas *Second Post-impresionist Exhibition. British, French and Russian Artists: Catalogue*, London, Grafton Galleries, 1913. Tačiau galutinai nėra aišku, ar dailininko kūriniai anuo metu buvo parodyti Paryžiuje, nors septyni darbai ir yra įtraukti į jos katalogą, išspausdinta paveikslų *Rojus* reprodukcija. Tyrinėtojas Audrius Pliplys mano, kad Čiurlionio darbų Paryžiuje nebuvo, nes recenzijose jo vardas neminimas. Plačiau žr.: Audrius Pliplys, „M. K. Čiurlionis 1910 metais Paryžiuje“, in: *Draugas*, 1977, Nr. 201, p. 1; Idem, „The 1910 Exhibit of Paintings by Čiurlionis in Paris“, in: *Lituanus*, 1978, Nr. 2, p. 26–29.

22 „Lietuvių, latvių meno paroda Paryžiuje“, in: *Sekmąji diena*, [savaitinis Lietuvos literatūros priedas], 1921 09 18, Nr. 29, p. 7.

23 „Iš Paryžiaus lietuvių studentų veikimo“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 1, p. 75–76.



2.  
M. K. Čiurlionio pristatymas  
žurnale *Jaunimo gretos*, 1945,  
Nr. 10–11, II viršelis, Rasos  
Žukienės nuotrauka  
  
Presentation of M. K. Čiurlionis  
in the *Jaunimo gretos* magazine,  
1945, No. 10–11, inside front cover

pavyzdžiu, kaip oficiali propaganda (dar iki Čiurlionio pasmerkimo akcijų pradžios 1950 m.) savinasi šį menininką ir kaip subtiliai formavo skaitytojų nuomonę, gali būti straipsnelis „Dailininkas ir muzikas“, 1945 m. išspausdintas žurnale *Jaunimo gretos* [2 il.]. Tame pačiame puslapyje patalpinti lakoniški tekstai apie Čiurlionį, rusų rašytoją Levą Tolstojų Jasnoje Polianoje ir poetą Adomą Mickevičių Vilniuje ir – keistas apibūdinimas – „neatsimenančiame savo įkūrimo Kaune“. Puslapis pagyvintas Čiurlionio, Mickevičiaus portretais ir lietuvių rašytojų grupės, pokariu apsilankiusios Jasnoje Polianoje, nuotrauka. Tekstas apie Čiurlionį trumpas ir keliaprasmis. Pirmoji žinia – apie dailininko Mstislavo Dobužinskio ir Sankt Peterburgo meno kritikų pagalbą lietuviui, antroji – apie jo psichikos ligą, o trečioji – apie tai, be ko negalės gyventi prancūzų rašytojas Romainas Roland’as – be Čiurlionio paveikslų ir Tolstojaus knygos *Karas ir taika*<sup>24</sup>. Taip sprindžio didumo tekste paskleistos pusiau tikros, pusiau išgalvotos ir nežinia kam – dailininko mylėtojams ar jo nemėgstantiems – parankios insinuacijos. Bet apskritai reikia pasakyti, kad karo metu ir jam pasibaigus beveik iki 6 deš. pradžios sovietinėje Lietuvoje grėsmės Čiurlionio kūrybai dar nebuvo juntamos. Vokiečių okupuotame Kaune, Vytauto Didžiojo karo muziejuje, Čiurlionio

<sup>24</sup> „Dailininkas ir muzikas“, in: *Jaunimo gretos*, 1945, Nr. 9, p. 2.



dailės kūrinių ekspozicija veikė iki 1942 m. lapkričio mėnesio, vėliau kūriniai perkelti į Lietuvos banko saugyklas. Reokupavusi Lietuvą sovietų valdžia 1944 m. spalio mėnesį buvusiam Vytauto Didžiojo kultūros muziejui<sup>25</sup> suteikė Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus vardą. 1947 m. pavasarį šiame muziejuje atidarytos dvi Čiurlionio kūrinių salės<sup>26</sup>, o kūrėjas (miręs dar 1911 m.) įtrauktas į tarybinių menininkų gretas<sup>27</sup>.

Tendencingi ideologiniai šio menininko kūrybos puldinėjimai rusiškoje sovietinėje spaudoje prasidėjo 1949 m. ir truko apie šešerius metus. Neigiamai rašė ne tik ideologas Aleksandras Kamenskis, kurio straipsnis<sup>28</sup> rusų ir lietuvių spaudoje ir buvo signalas surengti Vilniuje „Čiurlionio teismą“<sup>29</sup>. Stalinizmo laikotarpiu sovietinės valdžios vykdyta ideologinė kova su vadinamojo formalizmo apraiškomis tiesiogiai palietė Čiurlionio kūrybą. Ji pavadinta idealistine, mistine, dekadentiška<sup>30</sup>. 1950 m. Vilniuje įvyko du priverstiniai Čiurlionio kūrybos „aptarimai“, dalyvaujant lietuvių menininkams ir muziejiniams, ir tai yra gėdingas čiurlionistikos puslapis<sup>31</sup>. Posėdyje buvo ir dailininko sesuo Valerija, bet ne jos balsas lėmė teigiamą to „teismo“ baigtį<sup>32</sup>. Kai kurie dailininkai (Antanas Gudaitis, Boleslovas Motuza-Matuzevičius, Vladas Drėma) tuomet nepabūgo teigti, kad Čiurlionio kūryba ne „mistiška, liguista, patologiška“, kaip tvirtino ideologiniai veikėjai, bet asociatyvi, poetiška, metaforiška, paremta lietuvių liaudies dailės

25 Sovietams okupavus Lietuvą (1940 06 15 – 1941 06 22), Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus vardas panaikintas, įstaiga pavadinta Kauno valstybiniu kultūros muziejumi. Paskui, šalį užvaldžius naciams, Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus vardas sugražintas.

26 Rimas Kalpokas, „Dailės paroda Kaune“, in: *Tarybų Lietuva*, 1947 05 25, Nr. 123, p. 3.

27 *Lietuvos TSR tarybinių dailininkų sąjungos ruošiamos dailės parodos, atidaromos 1947 geg. 7 d., katalogo priedas*, Kaunas, 1947.

28 Aleksandras Kamenskis, „Įveikti formalizmo įtaką“, in: *Literatūra ir menas*, 1950 09 17, Nr. 38, p. 2.

29 Rasa Andriūšytė-Žukienė, *M. K. Čiurlionis: tarp simbolizmo ir modernizmo*. Monografija, Vilnius: Versus Aureus, 2004, p. 27; Pilė Veljetaga, „Kas nutiks Čiurlioniui? Ideologinės manipuliacijos 1950-ais Dailininkų sąjungoje vykusiame aptarime „Dėl M. K. Čiurlionio kūrybinio palikimo vertinimo““, in: *Čiurlionis ir pasaulis: Estetikos ir meno tyrinėjimai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019, p. 497–509.

30 Aleksandras Kamenskis, *op. cit.*, p. 2.

31 Dailininkas Vytautas Mackevičius kalbėjo: „Šiandien, kai mūsų dailėje siekiama gilaus tikrovės pažinimo ir jos apčiuopiamo atvaizdavimo vaizdinėmis priemonėmis, kada mes siekiame aiškaus turinio, išreiškimo stipria forma, kada mes siekiame, kad kūrinys būtų visiškai suvokiamas plačiųjų masių protu ir jausmais, vienišo individualisto blankios vizijos atrodo kaip tolimos atgyventos praeities silpnas atgarsis.“; „Iš M. K. Čiurlionio kūrybinio palikimo vertinimo istorijos“, in: *Lietuvos archyvai*, Vilnius: Mokslas, 1988, Nr. 1, p. 53.

32 Valerija Karužienės pareiškė nenorinti ginti Čiurlionio. „Jau seniai nustojau vadinti jį savo broliu, net slėpiau, kad esu jo sesuo“, – kalbėjo ji.; „Iš M. K. Čiurlionio kūrybinio palikimo vertinimo istorijos“, p. 60.

elementais. Atradus protingus, ideologinei sistemai priimtinus argumentus, kūriniai buvo išgelbėti nuo sunaikinimo<sup>33</sup>.

Tačiau neigiamus pramanus apie Čiurlionio daile, esą išreiškiančią „merdėjančios buržuazijos pažiūras ir psichiką“<sup>34</sup>, sovietinėje spaudoje dar keletą metų po „teismo“ toliau rašinėjo ir rusai, ir lenkai, ir lietuviai<sup>35</sup>. Bet, nežiūrint ideologų inicijuoto puolimo, galbūt naiviai patikėjus, kad menininko vardas 1950 m. minėtuose „svarstymuose“ apgintas jau visam laikui, 1954 m. Čiurlionio kūryba kartu su kitų Lietuvos dailininkų darbais eksponuota Lietuvių literatūros ir meno dekadėje Maskvoje. Norėta jo kūriniais reprezentuoti Lietuvą, bet, pasirodo, buvo stipriai apsigauta. Sovietų spauda gyrė visus Lietuvos dailininkus, pradedant Jonu Rustemu ir baigiant Liuda Vaineikyte, Stepu Žuku, Petru Kalpoku, ir tik Čiurlionis stipriai sukritikuotas kaip „dekadentinės simbolikos keliais nevaisingai klaidžiojęs menininkas“<sup>36</sup>. Įvyko akivaizdus dviejų kultūrų nesusikalbėjimas: lietuvių muziejininkai siekė Maskvoje parodyti tai, kas lietuvių kultūroje yra geriausia, bet sovietų menotyrininkai žvelgė grynai iš socialistinio realizmo pusės ir visiškai nepriėmė, netgi aršiai neigė Čiurlionio svarbą lietuvių meno istorijoje, primygtinai tebesiūlė vertinti iš marksistinių-lenininių pozicijų<sup>37</sup>. Nežiūrint į tai, Kauno muziejuje Čiurlionio kūrinių parodinis gyvenimas 1955–1957 m. vyko aktyviai. Sąmoningai rengtos jungtinės jubiliejinės Čiurlionio ir Kalpoko, vėliau – Čiurlionio, Kalpoko ir Sklėriaus parodos. Pastarieji pasirinkti ne visai atsitiktinai. Nors XXI a. tokios „parodinės koncepcijos“ sunkiai įsivaizduojamos, nereikėtų pamiršti, kad sovietinėje tikrovėje muziejininkų darbo sėkmę reiškę ne įdomi, originali koncepcija ir įtaigi jos realizacija, bet kai kas kita. Pagrindinis dalykas – muziejininkų gebėjimas atsilaukyti prieš sistemą ir bent kažkokia dalimi įgyvendinti savo menotyrines vizijas, dangstantis, pavyzdžiui, menininkų jubiliejų datomis ir vardais, kurie sovietų ideologų yra vertinami teigiamai. Kalpokas ir Sklėrius minėjo 1954 m.

33 Pilė Veljetaga, „Kas nutiks Čiurlioniui? Ideologinės manipuliacijos 1950-ais Dailininkų sąjungoje vykusiam aptarime „Dėl M. K. Čiurlionio kūrybinio palikimo įvertinimo“, in: *Čiurlionis ir pasaulis: Estetikos ir meno tyrinėjimai*, p. 497–509.

34 Irena Trečiokaitė-Žebenkienė, „Klasinė meno prigimtis“, in: *Literatūra ir menas*, 1952 01 20, Nr. 3, p. 2.

35 Gausi neigiamų straipsnių bibliografija pateikta knygoje: Valerija Čiurlionytė-Karužienė, Vladas Žukas, *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Bibliografija*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 347–357.

36 F. Roginskaja, „Lietuvių tautos dailė“, in: *Lietuvių literatūros ir meno dekada Maskvoje 1954*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 206.

37 *Ibid.*

lietuvių kultūros dekadroje Maskvoje buvo susilaukę pagyrų kaip „progresyvio nacionalinės meninės kultūros tęsėjai“<sup>38</sup>. Valerija Čiurlionytė-Karužienė apie Kauno muziejų 1956 m. jos parengtą minėtų autorių bendrą parodą rašė: „Ekspozicija bus įdomi. Bus daug Sklėriaus akvarelių, Kalpokas ir Čiurlionis. Seniai, o gal niekadais taip neatrodė Kauno muziejus.“<sup>39</sup>

Šiek tiek atšilus politiniam klimatui, 1956 m., minint Čiurlionio 80-metį, pasirodė pirmasis muzikologo Vytauto Landsbergio rašinys<sup>40</sup>. Jo įnašas į dailėtyrą nagrinėjant Čiurlionio paveikslus kaip *naujos koncepcijos* ir *naujos kokybės* kūrinis yra esminis. Nors stalinizmas jau buvo praeityje, bet ideologinė priežiūra ir socrealizmo diktatas niekur nedingo. Atvirai kalbėti apie tautinių tradicijų tęstinumą vis dar buvo draudžiama. 7–8 deš. lietuviškuose populiariuosiuose tekstuose atkakliai pabrėžiamos Čiurlionio simpatijos socialistams, stengiamasi arba „paprastinti“ šio kūrėjo charakterį, arba vadinti jį genijumi, vis primenant, kad tai ruso, peterburgiečio Aleksandro Benua mintis.

Tuo tarpu už sovietinės Lietuvos ribų plėtojosi menotyriniai Čiurlionio dailės ir jos kontekstų tyrimai. Trumpos šio lietuvių dailininko biogramos talpintos į solidžias vokiečių, prancūzų, švedų, olandų dailės enciklopedijas ir muzikos leksikonus. Vakarų pasaulio intelektualai (Jurijus (Georges) Anenkovas, René Massat, Werneris Haftmannas, Aleksandra Kašubienė) įvairiose Vakarų šalyse 5–6 deš. aktyviai polemizavo tarpusavyje dėl Čiurlionio vaidmens abstrakčiojo meno raidoje. Drąsiais teiginiais ne vieno meno žinovo JAV ir Europoje dėmesį į dailininką atkreipdavo Aleksis Rannitas<sup>41</sup>, o Vakarų šalių bibliotekose buvo prieinama ir prieškariu išleista Vorobjovo knyga *M. K. Čiurlionis: der litauischer Maler und Musiker* (1938). Minėtos knygos stipriai pasitarnavo, kad XX a. viduryje Vakarų menotyrininkams Čiurlionio pavardė nebūtų visiškai nežinoma. Tačiau visa tai negalėjo pasiekti rytinėje geležinės uždangos pusėje gyvenusių menotyros ir muziejūninkystės specialistų protų. Pasibaigusi stalinizmo era SSRS

38 *Ibid.*

39 Čiurlionytė-Karužienė Valerija, Laiškas Jadvygai Čiurlionytei, 1956 01 05, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 168-416, ap. 1, b. 3, l. 8–9.

40 Vytautas Landsbergis, „M. K. Čiurlionio meninio palikimo klausimu: Kompozitoriaus ir tapytojo 80-ąsias gimimo metines minint“, in: *Literatūra ir menas*, 1956 03 24, Nr. 102, p. 4.

41 Aleksis Rannit, *M. K. Čiurlionis, Pionier de l'art abstrait*, Paris: UNESCO, 1949; Idem, „M. K. Čiurlionis“, in: *Das Kunstwerk*, 1946–1947, sąs. 8–9, p. 46–48; Idem, „Un pittore astratto prima di Kandinsky: M. K. Čiurlionis, 1875–1911“, in: *La Biennale di Venezia*, 1952, Nr. 8, p. 37–38; Idem, „M. K. Čiurlionis. Der erste abstrakte Maler der modernen Zeit“, in: *Das goldene Tor*, 1951, sąs. 1, p. 57–63.

nerieškė diktato jų mintims ir veiksams pabaigos, nors kultūros procesų valdymas tapo ir liberalesnis bei šiek tiek laisvesnis. Politinio ir kultūrinio atšilimo kontekste stalinistų ketinimai priskirti Čiurlionį prie formalistų 7 deš. buvo oficialiai pasmerkti<sup>42</sup>, tačiau jo meninio palikimo, kaip ir visos kultūros bei paveldo reikalų, partiniai ideologai nė nemanė paleisti iš savo rankų. Kaip tuo metu kuriantiems menininkams buvo keliami individualaus stiliaus, originalios formos, emocinės įtaigos reikalavimai, taip ir aiškinant Čiurlionio kūrinis, imta akcentuoti jo originalumą, genialumą, „nacionalinę formą“, liaudiškumą. Ir nors šis menininkas, pasak komunistų partijos ideologinio darbuotojo Liongino Šepečio, partiniams veikėjams atrodė esąs „šiek tiek anemiškas, nevisiškai mūsiškis“<sup>43</sup>, 7 deš. viduryje Lietuvos komunistų partija ima rūpintis Čiurlionio atminimo puoselėjimu, jo kūrinių saugojimo sąlygomis: atstatoma Čiurlionių sodyba Druskininkuose, o Kaune išdygsta Valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus modernus priestatas, vadinamoji Čiurlionio galerija – vienintelis Lietuvoje atvejis, kai vieno menininko palikimui skiriami pakankamai dideli ekspoziciniai ir saugyklų plotai, o vieno menininko kūrybiniam palikimui tirti ir kūriniams saugoti įsteigiamas atskiras muziejaus skyrius. Šių vis dėlto pozityvių įvykių paaiškinimas yra vienas: Čiurlionio asmenybė ir meninis palikimas neblogai atitiko sutautinimo politikos tikslus ir Maskvos valdininkų kabinetuose dar 6 deš. viduryje užgimusią idėją tris Baltijos sovietines respublikas vystyti kaip sovietinius Vakarus<sup>44</sup>. Taip 7 deš. Lietuvoje prasidėjo Čiurlionio palikimo pritaikymo sovietinei kultūros meno politikai projektas. Jo viršūnė – Čiurlionio gimimo 100-mečio jubiliejus, švėstas Lietuvoje, Maskvoje ir visoje Sovietų Sąjungoje.

Kaip vyko tas pritaikymas? Tuo metu, kai Vakarų menotyrininkai diskutavo dėl Čiurlionio tapybos vaidmens XX a. dailės istorijoje, dažniausiai – dėl jo tapybos abstraktumo, sovietinės Lietuvos dailėtyrininkai (Jonas Umbrasas, Jonas Bruveris, Irena Kostkevičiūtė, Ingrida Korsakaitė) į Čiurlionio dailės palikimą ir dėl ideologinės „priežiūros“, ir dėl objektyvios priežasties – mokslinės informacijos apie XX a. pradžios meno reiškinius

42 Lionginas Šepetys, „Menas ir laikas“, in: *Tiesa*, 1966 01 09, Nr. 7, p. 3.

43 Lionginas Šepetys, *Negeri užrašai: 1955–1990*, Vilnius: Žuvėdra, 2014, p. 74.

44 Jelena Zubkova, *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, Vilnius: Mintis, 2010, p. 401; Erika Grigoravičienė, „Modernizacija, (post)modernizmai, naujasis modernizmas: Lietuvos dailės nuo XX a. 6 dešimtmečio pabaigos istorijos sąvokos“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2019, t. 95: *Ar buvo tylusis modernizmas Lietuvoje?*, sud. Elona Lubytė, p. 53–83.

trūkumo – galėjo žvelgti į šį menininką tik kaip į tautinį herojų. Jų straipsniuose dažniausiai ir buvo akcentuojama jo tapybos sąsaja su etnine lietuvių kultūra, ir tai nėra neteisinga, tačiau gerokai vienpusiška. 7–9 deš. sovietinės Lietuvos kontekste kaip tik toks požiūris buvo priimtinas ir plačiau publikai: Čiurlionis – Lietuvos dailininkas, mažai su kuo susijęs vienišas kūrėjas, lietuvių dvasinės tėvynės archetipas. Gyvenant uždaroje visuomenėje ir svetimos (sovietų) kultūros apsuptyje, Čiurlionio asmenybė ir kūryba daliai lietuvių visuomenės iš tiesų buvo įgijusi svarbios psichologinės atramos reikšmę. Apie minėtas rimtas mokslines diskusijas anapus geležinės uždangos buvo labai mažai žinoma net ir žymesniems menotyrininkams. Užtat komunistų partijos ideologinis darbuotojas Šepetys spaudoje galėjo atsilipti į vakarietiškąją diskusiją dėl Čiurlionio tapybos abstraktumo, bet, žinoma, neigiamai. Menininko 90-mečio proga jis publikavo straipsnį „Vieno ginčo klausimu“<sup>45</sup>, kuriame pasistengė nuneigti abstraktumo apraiškas Čiurlionio kūryboje. Taip partijos ideologas formavo nuomonę, kuria pagal nutylėjimą turėjo vadovautis visi kiti, kam rūpėjo šis menininkas, – menotyrininkai, muziejininkai, ekskursijų vadovai. Tai turėjo įtakos ir mokslui, ir viešajai nuomonei, bet, jo paties manymu, savo neigiamu pasisakymu Čiurlionio kūrybos abstraktumo klausimu jis esą „apsaugojo dailininką nuo grėsmės“<sup>46</sup>, kurią jam, Šepečio nuomone, kėlė 1958 m., tai yra prieš septynerius metus iki Šepečio straipsnio pasirodymo, Šveicarijoje išleista menotyros knyga *Abstrakte Kunst – eine Weltsprache*<sup>47</sup> (*Abstraktusis menas – pasaulio kalba*) ir joje esantis teiginys, kad Čiurlionis yra abstrakcionizmo pirmtakas.

1965 m. Kaune, menininko 90-mečio proga, pirmą kartą XX a. surengta didelė Čiurlionio kūrybos paroda, užėmusi visą antrą pastato aukštą tuometiniame Valstybiniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje S. Nėries (dab. V. Putvinskio) gatvėje. Muziejaus vestibulyje buvo išeksponuota „Rūtos“ *draugijos teatro uždanga*, tapyta Mikalojaus Konstantino ir jo žmonos Sofijos. Pirmą kartą lankytojai pamatė dar vieną (antrąjį) paveikslo *Ramybė* variantą, paskolintą rusų kolekcininko V. M. Odincevo [3 il.]. Apie trisdešimt metų žiūrovai nebuvo matę *Antrosios lietuvių dailės parodos plakato* su Čiurlionio saulės piešiniu. Jubiliejinės iškilmės buvo organizuotos grynai

45 Lionginas Šepetys, „Vieno ginčo klausimu“, in: *Pergalė*, 1965, Nr. 8, p. 147–152.

46 Lionginas Šepetys, *Negeri užrašai: 1955–1990*, p. 46.

47 Georg Poengsen, Leopold Zahn, Werner Hoffman, *Abstrakte Kunst – eine Weltsprache*, Baden Baden: Woldemar Klein Verlag, 1958.



3.

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Ramybė*, 1904–1905, popierius, pastelė, 54 × 74 cm, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Čt-215

M. K. Čiurlionis. *Serenity*. 1904/05. Pastel on paper, 54x74 cm

reprezentaciniu režimu, itin oficialios ir ideologizuotos<sup>48</sup>. Iškilmingame minėjime kalbėjusieji (Valerija Čiurlionytė-Karužienė, Augustinas Savickas, Paulius Galaunė, Antanas Žmuidzinavičius) lyg susitarę minėjo dailininko Čiurlionio ryšį su lietuvių liaudies kultūra ir jo siekimą kūriniuose iškelti „šviesą, gėrį, žmogaus jėgą“<sup>49</sup>. Bet publika oficialioms kalboms jau neskyrė didesnės reikšmės. Žmones viltingai nuteikė tuo metu greta muziejaus pastato pradėtos Čiurlionio galerijos statybos<sup>50</sup>. Ypatinga iškilmių ritualo dalimi tapo atminimo lentos su menininko gyvenimo datomis ir skaičiumi „1965“, žyminčiu Čiurlionio galerijos priestato statybų pradžia, atidengimas. Baltą audeklą nuo lentos nutraukė LSSR kultūros ministras Juozas

48 Iškilmingame minėjime dalyvavo ne tik LSSR kultūros ministras Juozas Banaitis, bet ir LSSR Aukščiausios tarybos pirmininko pavaduotoja Leokadija Diržinskaitė, kiti partiniai funkcionieriai.

49 „Šventė muziejuje, skirta M. K. Čiurlionio 90-osioms gimimo metinėms“, in: *Tiesa*, 1965 09 21, Nr. 222, p. 1.

50 1965 m., švenčiant 90-ąjį menininko gimimo jubiliejų, greta senojo muziejaus pastato jau vyko priestato, skirto Čiurlionio meniniam palikimui, statybos. Architekto Felikso Vito suprojektuota Čiurlionio galerija atidaryta 1969 m. gruodžio 30 d.

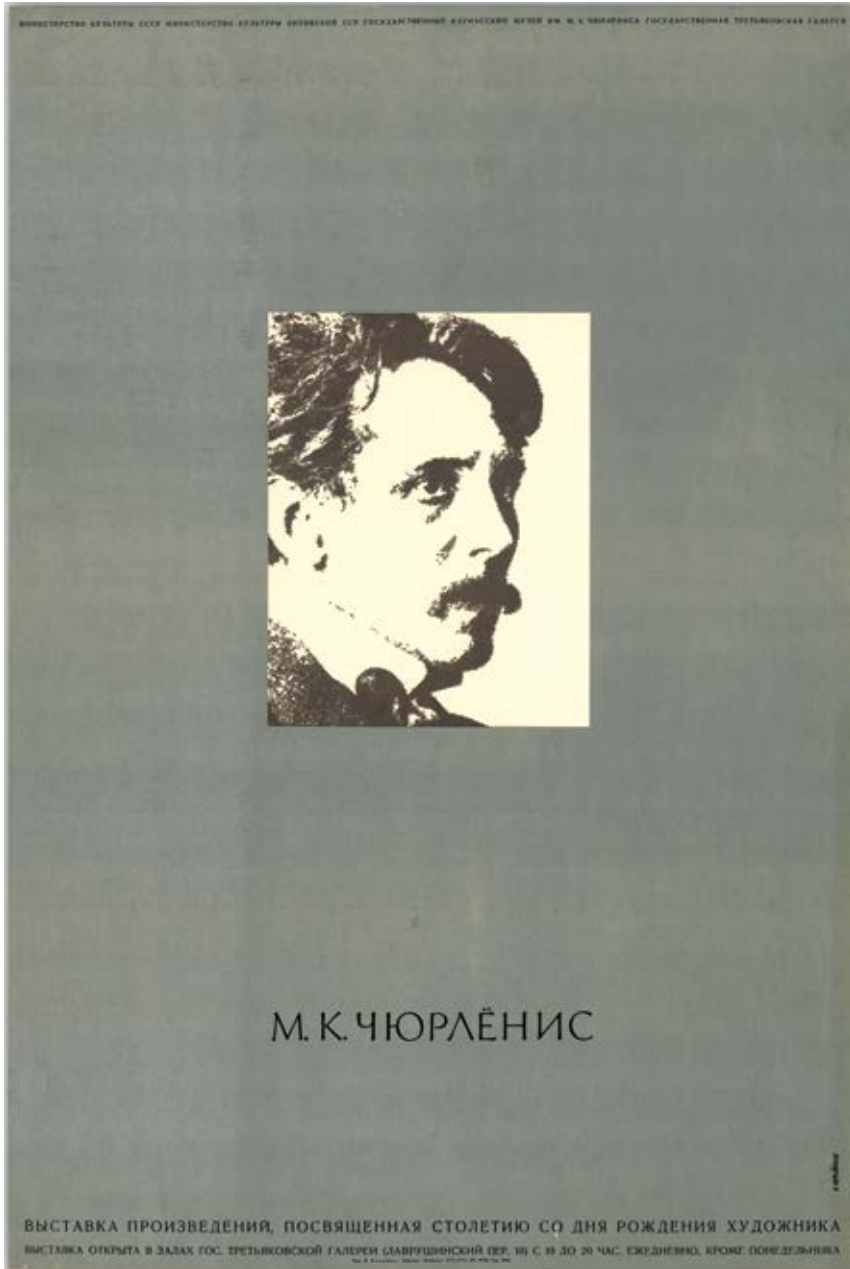
Banaitis, Aukščiausiosios tarybos pirmininko pavaduotoja Leokadija Diržinskaitė ir muziejaus direktorius Petras Stauskas. Taip sovietinėje Lietuvoje prasidėjo Čiurlionio institucinio ir oficialaus gerbimo era, menininkas tapo oficialios reprezentacijos objektu.

Apie būsimą menininko gimimo 100-metį valdžios susimąstyta gana anksti. Dar 1968 m. Vilniuje buvo sudaryta respublikinė Čiurlionio 100-ųjų metų jubiliejinė komisija. Jos pirmininku paskirtas Lietuvos SSR kultūros ministras Šepetys. Nors Čiurlionis jam ir atrodė esąs „nevisiškai mūsiškis“, dienoraštyje sovietinės Lietuvos kultūros ideologas vis dėlto parašė: „vadovausiuosi tuo, ką jame mato mūsų žmonės, ko jie tikisi iš minėjimo – didelio užmojo, nuo Vilniaus iki Maskvos ir plačiau. <...> Stengsimės, kad ta proga garsėtų ir jubiliasas, ir mūsų respublika.“<sup>51</sup> Šepečiui rūpi garsėjimas ir garsinimas. Nors jo dienoraščių knyga *Negeri užrašai* daugeliu atžvilgių, ypač kaip menotyros šaltinis, iš tiesų yra negerai, netikslūs, kupiūruoti užrašai, kai ką svarbaus ten visgi galima atrasti. Praslysta keistoka šio partijos šulo mintis, kad su Čiurlioniu bus galima užimti naujas erdves: „Senovės graikai naujoms erdvėms užimti turėjo karo vežimą, traukiamą dviejų arklių – *hoplitų*. Mes – Čiurlionį su dviem mūzom.“<sup>52</sup> Neaišku, apie kokių erdvių ir kokį „užėmimą“ svajojo Šepetys, bet, žvelgiant iš šių laikų perspektyvos, galima konstatuoti, kad 1970–1975 m. jo svarbus tikslas buvo su Čiurlionio vardu pasiekti patį galios centrą Maskvą, ir, ten tinkamai atskleidus menininko kūrybą ir pačiam pasirodžius, įtvirtinti asmeninę poziciją komunistų partijos viršūnėse, kartu išprašyti kai ką daugiau ir menininkui, ir Lietuvai, kas, žinoma, būtų buvę visai pozityvu. Likus dar porai metų iki šimtmečio, sovietų kultūros ministrę Jekateriną Furcevą pasiekė Lietuvos SSR kultūros ministro Šepečio laiškas, kuriame prašoma ministrės „sutikimo ir įtakojimo“, kad Čiurlionio 100-metis būtų minimas kaip „visasajunginės reikšmės šventė“, ir nepamirštama pridurti, kad „mūsų prašymas suderintas su Lietuvos TSR Komunistų partijos centro komitetu“<sup>53</sup>. Muziejininkų pozicija atrodė, matyt, visai nereikšminga. Čiurlionio dailės paroda Maskvoje, Tretjakovo galerijoje, buvo atidaryta 1975 m. rugpjūčio 28 d. ir veikė iki spalio 25 d. [4 il.].

51 Lioginas Šepetys, *Negeri užrašai: 1955–1990*, p. 74.

52 *Ibid.*

53 Lioginas Šepetys, Laiskas TSRS Kultūros ministrei E. A. Furcevai, 1973 08 27, in:



4.

Vytautas Kaušinis, M. K. Čiurlionio parodos Maskvoje plakatas, 1975, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Čpf-109, Rimantės Ropytės nuotrauka

Vytautas Kaušinis, poster of M. K. Čiurlionis's exhibition in Moscow, 1975



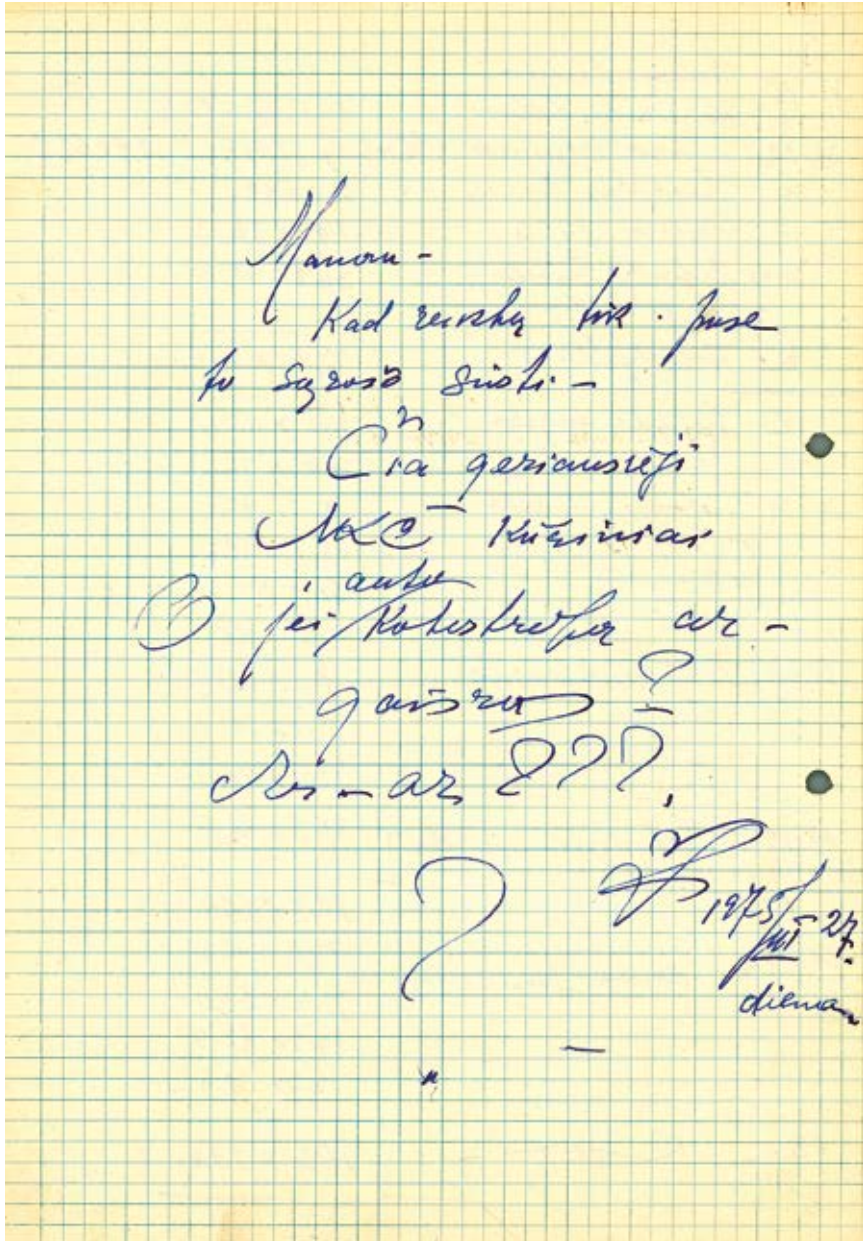
Gerai žinoma Kauno muziejininkų, pirmiausia Čiurlionio skyriaus vedėjos Čiurlionytės-Karužienės, nuostata tapybos kūrinių neskolinti ir nevežioti jų po kitus muziejus. Tvirtai laikytasi požiūrio, kad Čiurlionio kūriniai yra trapūs, nes didelė jų dalis atlikta pastele, jiems eksponuoti reikalingos ypatingos sąlygos. Tačiau rengiantis menininko šimtmečio minėjimui Maskvoje, net ir seseriai, garsėjusiai principingumu ir tiesumu, teko paklusti partinėms direktyvoms. Muziejuje išlikęs Čiurlionytės-Karužienės ranka rašytas kūrinių, išvežamų į Maskvą, sąrašas su jos priedais: „Manau, kad reiktų tik pusę šio sąrašo siųsti. Čia geriausieji MKČ kūriniai. O jei autokatastrofa ar gaisras? Ar-ar???”[5 il.]. Maskvoje eksponuoti 62 Čiurlionio tapybos darbai, tarp jų 4 tapybinės sonatos ir didysis *Rea*<sup>54</sup>, tad menininko sesers nerimas dėl paveikslų tinkamo eksponavimo ir sugražinimo į Kauną yra visai suprantamas. Čiurlionytei-Karužienei kartu su Prano Gudyno restauravimo centro darbuotojais teko pareiga rūpintis kūrinių pervežimu į Tretjakovo galeriją Maskvoje. Kaune kūriniai apžiūrėti, kaip matyti fotografijose, sukrauti į paprastą sunkvežimį ir išlydėti į SSRS sostinę [6 il.]. Apie specialų meno kūrinių transportą neturėta nė menkiausio supratimo.

Tretjakovo galerijoje Čiurlionytė-Karužienė buvo įtraukta į parodos atidarymą, turėjo perkirpti ritualinę juostelę<sup>55</sup>. Kaip pasakoja M. K. Čiurlionio muziejuje tuo metu dirbusi dailininkė Milda Kulikauskienė, menininko sesuo ekspozicijoje Maskvoje puikiai atliko ir jai skirtą ekskursijų vadovės vaidmenį. Jos autentiškos žinios, senamadiška šukuosena (dvi kasyčių spiralės ant ausų) ir šurkštoka kalbėjimo maniera lyg magnetas traukė lankytojus. Parodą Tretjakovo galerijoje aplankė 239 tūkstančiai žmonių, kasdien po 4–7 tūkstančius.

Lietuvių menininko 100-ąsias gimimo metines pagal centrinės valdžios nurodymus oficialiai minėjo visa daugiatautė sovietų šalis. Minėjimai, paskaitos, koncertai rengti miestuose ir kaimuose, mokyklose ir kultūros namuose. Minėjimai ir paroda Maskvoje nemažai prisidėjo, kad 8 deš. viduryje į Valstybinį M. K. Čiurlionio dailės muziejų Kaune ėmė plūsti laišakai iš visos Sovietų Sąjungos, o juose – prašymai atsiųsti medžiagos paskaitoms, muzikos įrašų, reprodukcijų ir atvirukų. Šiuos poreikius muziejininkai

54 M. K. Čiurlionio parodos Maskvoje kūrinių sąrašas, 1973, in: LLMA, f. 342, ap. 4, b. 430, l. 66.

55 Milda Kulikauskienė, *Sesers rūpestis: Valerijos Čiurlionytės-Karužienės gyvenimo ir darbų eskizai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 96.



5.

Valerijos Čiurlionytės-Karūzienės įrašas į Maskvą išvežamų M. K. Čiurlionio kūrinių sąrašo reverse: „Manau, kad reiktų tik pusę šio sąrašo siūsti. Čia geriausi MKČ kūriniai. O jei autokatastrofa ar gaisras? Ar-ar???", 1975, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, Rimantės Ropytės nuotrauka

Valerija Čiurlionytė-Karūzienės įrašas ant nugaros pusės sąrašo kūrinių, kuriuos reikia pasiųsti Maskvai: „Manau, kad reiktų tik pusę šio sąrašo siūsti. Čia geriausi MKČ kūriniai. O jei autokatastrofa ar gaisras? Ar-ar???", 1975



6.

Ruošiantis išvežti M. K. Čiurlionio kūrinius į Maskvą. Kairėje stovi Valerija Čiurlionytė-Karužienė, mašinoje – vyr. fondų saugotojas A. Kebliūnas, dešinėje stovi Prano Gudyno centro restauratorė Nijolė Murelytė. Muziejus Tretjakovo galerijai skolina ir kiliminę dangą, Nacionalinio M. K. Čiurlionio muziejaus fondai, Rimantės Ropytės nuotrauka

Preparing to take M. K. Čiurlionis's works to Moscow, 1975

tenkino, naudodami respublikoje milžiniškais tiražais leidžiamus muzikos įrašus ir abejotinos kokybės spaudinius – lankstinukus, atvirutes, kartais veltui išsiųsdavo ir tiems laikams pakankamai prabangų „Vagos“ leidyklos 1977 m. išleistą albumą. Čiurlionio skyriaus vedėjos Čiurlionytės-Karužienės entuziastingo komunikavimo su įvairiausiais lankytojais dėka Sovietų Sąjungoje kūrėsi šio menininko gerbėjų klubai, o į Kauno muziejų pamatyti Čiurlionio paveikslų (ir tuo pačiu Velnių muziejaus) pradėjo važiuoti vadinamieji „draugystės traukiniai“ su turistais iš visos plačios šalies<sup>56</sup>. Paroda Maskvoje stipriai prisidėjo, kad Čiurlionis Sovietų Sąjungoje tapo žinomas ir populiarus. Pasak Antano Andrijausko, tuometinio Maskvos studento,

<sup>56</sup> Iš straipsnio autorės pokalbio su buvusią Čiurlionio muziejaus darbuotoja Milda Kulikauskiene, 2020 05 26, Kaunas, in: Rasos Žukienės archyvas.

prie augančio Čiurlionio populiarumo tuomet prisidėjo progresyvi rusų inteligentija, milžinišką pasisekimą turėjo 1970 m. pasirodžiusi Marko Etkindo knyga *Pasaulis kaip didelė simfonija* ir kiti leidiniai<sup>57</sup>, sparčiai buvo verčiami iš lietuvių į rusų arba iš rusų į lietuvių kalbas. Visomis šiomis priemonėmis (knygos, turizmas, klubai, ekskursijos) buvo skatinama sovietinių respublikų draugystė, imituojamas atskirų tautinių kultūrų klestėjimas. Pasibaigus 100-ųjų gimimo metinių išskilmėms Lietuvoje ir Maskvoje, Šepetys dienoraštyje su pasitenkinimu brūkšteli: „nuo šiol MKČ – daugiau mūsiškis, giliau – savasis. Juk jubiliejai kaip ir šermenys – tai vis palydos į giminystę.“<sup>58</sup> Čiurlionis tapo „įsovietintas“, tapo oficialaus garbinimo objektu, sovietinės turizmo industrijos ir apskritai sovietinės kultūros dalimi.

Prieškariu Lietuvoje susiformavusį Čiurlionio kaip tautinio menininko įvaizdį sąmoningai savaip modifikavo sovietų ideologai. 7–9 deš. įsišaknijęs sovietinis šio menininko kaip „giliai nacionalinio ir kartu internacionalinio“ apibūdinimas tarsi sujungė dvi panašias, bet istorijoje skirtingas reikšmes įgijusias sąvokas – tautiškumą ir nacionalumą. Kasdieninėje kalboje abi sąvokos buvo suprantamos kaip sinonimai, tačiau istorikai jau yra atkreipę dėmesį, kad tautiškumas ir nacionalumas – netapatūs dalykai. Tautinės kultūros samprata sietina su Lietuvos prieškariumi. Sovietų Sąjungoje nacionalinių kultūrų vardu vadinta komunistiškai indoktrinuota profesionalioji kūryba, kurią stropiai kontroliavo valdžios institucijos<sup>59</sup>. Čiurlionio palikimą sovietų valdžia priglobė, ideologų kabinetuose sukurta jo kūrybos aiškinimo tendencija – vienpusiškas optimistinis „Lietuvos nacionalinio menininko“, „šviesos ir gėrio“<sup>60</sup> kūrėjo naratyvas. Tai iš tiesų yra viena iš Čiurlionio tapybos idėjų, vienas iš daugelio prasminių klodų. Be to, ir tapybos ikonografija su vyraujančiais gamtos motyvais (saulė, paukštis, kalnas, medis, gėlės, debesys, žvaigždės) buvo paranki labai platiems ir paviršutiniškiems aiškinimams, tinkama ideologiškai „nekenksmingoms“ interpretacijoms. Bet „giliai nacionalinio ir kartu internacionalinio“ menininko formuluotė, sukurta komunistinių ideologų, lyg mantra kartota žurnalistų ir menotyrininkų, yra grynai sovietinė, kilusi iš socrealizmo doktrinos ir

57 Iš Antano Andrijausko laiško straipsnio autorei, 2020 09 29, in: Rasos Žukienės archyvas.

58 Lionginas Šepetys, *Negeiri užrašai: 1955–1990*, p. 171.

59 Danutė Blažytė-Baužienė, „1941 m. lietuvių meno dekadros sovietinis projektas tautinės kultūros naikinimo kontekste“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2007, 2006/2, p. 113–135.

60 „Šventė muziejuje, skirta M. K. Čiurlionio 90-osioms gimimo metinėms“, in: *Tiesa*, 1965 09 21, Nr. 222, p. 1.

apskritai vešėjusio oficialiųjų veikėjų ipročio savintis ir užvaldyti. Štai Šepetys 1975 m. jubiliejinėse iškilmėse Čiurlionio pripažinimą susieja su 1919 m. revoliuciniais įvykiais Lietuvoje ir taria: „Čiurlionio menas <...> buvo iš karto įvertintas kaip tik įsikūrusios Lietuvos komunistų partijos vadovų.“<sup>61</sup> Ar dar reikia komentuoti, kad Vinco Mickevičiaus-Kapsuko bolševikinės vyriausybės įvertinimas būtų reiškęs ne kaip kita, bet nusavinimą, kurio bolševikų vyriausybė atlikti tiesiog nespėjo, nes sužlugo? Su „giliai nacionalinio ir kartu internacionalinio“ menininko etikete susijusi ir Čiurlionio šimtųjų gimimo metinių jubiliejaus mokslinėje konferencijoje pranešėjų įkyriai kartota mintis apie šio dailininko kūrybos liaudiškumą<sup>62</sup>. Kaip liaudiškumas buvo suprantamas? Liaudiškumas – terminas iš socialistinio realizmo žodyno (rus. *narodnostj*), reiškiantis ne tautos kultūros pamatus dailininkų kūryboje, bet tai, kad menas turi būti suprantamas darbo liaudies masėms.

Apie modernistinę Čiurlionio kūrybos pusę, abstraktumo klausimą iškilnių progomis stengtasi ne užsiminti, nes Sovietų Sąjungoje 8 deš. viduryje modernizmas buvo laikomas įtartinu Vakarų meno reiškiniu, o dailės modernizacijos idėja imta slopinti<sup>63</sup>. Slopinimas lieté ne tik kuriančiuosius, bet ir meno tyrinėtojus. Pasibaigus jubiliejiniams Čiurlionio metams, Vilniuje buvo išleista knyga *Čiurlioniui 100*<sup>64</sup>. Ji turėjo tapti tų metų renginių sąvadu, parodančiu jubiliejaus apimtį ir turinį. Tačiau, rengiant tekstus spaudai, išryškėjo nauja politinės cenzūros forma – ideologiniu aspektu „įtartini“ konferencijų pranešimai yra kupiūruojami ir negailestingai trumpinami. Taip atsitiko su Maskvos universiteto aspiranto A. Andrijausko pranešimu apie Čiurlionio ir XX a. modernistinių meno kryptių ryšius<sup>65</sup>, perskaitytu konferencijoje Maskvoje. Pasak autoriaus, rengiant knygą *Čiurlioniui 100*, jo pranešimo tekstas vis užkliūdavo „Vagos“ leidykloje<sup>66</sup>, kol galiausiai, sujungus ją su dar vieno autoriaus tekstu<sup>67</sup>, knygoje paskelbta tik pranešimo santrauka, o kompiliuotojo pavardė nežinoma.

61 *Čiurlioniui 100*, sud. Jonas Bruveris, Vilnius: Vaga, 1977, p. 9–10.

62 Lioginas Šepetys, „M. K. Čiurlionis ir lietuvių tarybinė kultūra“, in: *Čiurlioniui 100*, p. 53.

63 Erika Grigoravičienė, *op. cit.*, p. 64–65.

64 *Čiurlioniui 100*.

65 Šis pranešimas įtrauktas į knygą *Čiurlioniui 100*, pateiktas be pavadinimo, o pranešimą faktiškai perrašiusio autoriaus pavardė nežinoma.

66 Iš Antano Andrijausko laiško straipsnio autorei, Kaunas, 2020 09 29, in: Rasos Žukienės archyvas.

67 „Apie B. Smirnovo-Ruseckio ir A. Andrijausko pranešimus“, in: *Čiurlioniui 100*, p. 195–198.

Ir iškilminguose minėjimuose Vilniuje, Kaune, Maskvoje, ir atidengiant skulptoriaus paminklą Čiurlioniui Druskininkuose (1975, skulptorius Vladas Vildžiūnas), ir jubiliejinėje mokslinėje konferencijoje skambėjo itin daug ideologizuotų pasisakymų. Panaudodami Čiurlionį kaip reprezentacijos objektą, SSKP ideologai demonstravo, kaip skatinamas nacionalinių kultūrų suklestėjimas ir kaip vyksta jų suartėjimas, tiksliau, artinimas. Tačiau vien pasigilinus, kaip partiniai kultūros funkcionieriai vartojo žodžius „tėvynė“ ir „gimtinė“, atsiskleidžia keistas faktas: ideologų pasisakymuose Lietuva vadinama menininko gimtine, o žodis „Tėvynė“ minimas tik tada, kai kalbama apie daugiatautę SSRS. Žinoma, vienakryptis kalbėjimas menininko suvokimą susino, klausytojams siuntė aiškų signalą – ir Čiurlionio, ir visų jų tėvynė yra SSRS, o istorija yra formuojama ir modeliujama.

Po parodos Maskvoje buvo planuotas Čiurlionio kūrinių pervežimas į Leningradą (dab. Sankt Peterburgas), bet tai nebuvo realizuota, energingai ir išmaniais argumentais priešinantį Kauno muziejininkams. Dar vykstant parodai Maskvoje, muziejininkai raštuose ministrams Vilniuje konstatavo, kad eksponavimo sąlygos Tretjakovo galerijoje turi trūkumų: Čiurlionio ekspozicijos salės neatskirtos nuo bendrojo galerijos lankytojų srauto, susidaro žmonių spūstys, salėse per daug pakyla temperatūra ir drėgmė. Visa tai ryškiai pažeidė Čiurlionio kūrinių eksponavimo sąlygas, todėl muziejaus vyriausioji fondų saugotoja Danutė Grinkevičienė parodai Leningrade iš anksto kėlė labai griežtas sąlygas<sup>68</sup>. Matyt, aiškiai suderinus tarpusavio veiksmus, tą pačią dieną LSSR kultūros ministeriją labai konkrečiais finansiniais ir techniniais klausimais atakavo ir Čiurlionio muziejaus direktorius P. Stauskas<sup>69</sup>. Galiausiai sumanymo pervežti Čiurlionio parodą iš Maskvos į Leningradą atsisakyta. Paveikslams sugrįžus į Kauno muziejų, juos apžiūrėjo muziejininkai ir LSSR valstybinio dailės muziejaus Restauravimo dirbtuvių atstovai. Jų nuomonė buvo vieninga – visus parvežtuosius kūrinius reikia valyti nuo dulkių ar grybelio<sup>70</sup>.

<sup>68</sup> Danutė Grinkevičienė, Raštas Nr. 1002 LTSR Kultūros ministerijos Meno reikalų valdybos viršininkui, 1975 10 01, in: LLMA, f. 342, ap. 4, b. 430, l. 257.

<sup>69</sup> Petras Stauskas, Raštas Nr. 1001 LTSR Kultūros ministerijos Meno reikalų valdybos viršininkui, 1975 10 01, in: LLMA, f. 342, ap. 4, b. 430, l. 257. Direktorius rašė, kad reikėtų skirti lėšų kūrinių pargabenimui, restauratorių, konsultantų, darbininkų komandiruotėms; atspausdinti plakatus, pakvietimus, katalogus; aštri bus spaudos ir popieriaus problema; teks kreiptis į Vidaus reikalų ministeriją, kad užtikrintų kūrinių apsaugą pergabenimo metu.

<sup>70</sup> Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Čiurlionio skyriaus dokumentacija, in: ČDM ČS, d. 14/8-10.

Nežiūrint griežtos muziejininkų pozicijos dėl vežiojimo ir eksponavimo kitose erdvėse, Čiurlionio parodų platesniame pasaulyje idėja ruseno nuolatos. XX a. antroje pusėje, kai tik tapo įmanomi sovietų ir vakariečių susitikimai, Vakarų pasaulyje vis prasiverždavo mintis apie Čiurlionio parodą anapus geležinės uždangos. Dailininkas Kazys Varnelis, 1969 m. JAV susitikęs su Šepečiu, bene pirmasis tarp menininkų mestelėjo šiam idėją rodyti Čiurlionį pasauliui, nes šis menininkas yra „užspaustas niekam neprieinamame Kaune“. Iš tiesų nei turistai, nei išeiviai, nei dailės specialistai iš Vakarų į Kauną beveik neatvykdavo, nes buvusi laikinoji sostinė sovietmečiu buvo paversta „uždaru miestu“, tai yra užsieniečiams nepasiekiamu miestu. Uždarumas Vakarams buvo persmelkęs ir muziejininkų veiklas. Vietoj kolegiško bendravimo su Vakarų menotyrininkais bent jau laiškais vyravo nusiteikimas nebendrauti, apskritai neatsakinėti į vakariečių specialistų laiškus, būta daug nepasitikėjimo, kaip ir visoje sovietinėje visuomenėje. Prašymų paskolinti paveikslų parodoms Vakaruose, atsiųsti kūrinių skaidres po parodos Maskvoje padaugėjo. Parodos Maskvoje faktas apskritai vertintinas kaip teigiamas dalykas, kaip išnaudota galimybė su šiuo menininku supažindinti ne tik masinį žiūrovą, bet ir meno žinovus, specialistus, diplomatinį korpusą. Nors jos katalogas buvo visai menkas leidinukas su tekstu, perspausdintu iš *Mažosios lietuviškosios enciklopedijos*, minimalaus informavimo funkciją jis tenkino, kartu atskleisdamas nepagarbą menininkui, garsiai demonstruojant oficialinį gerbimą. Bet svarbu paminėti ir tai, kad paroda Maskvoje tapo pirmosios Čiurlionio parodos už geležinės uždangos prologu. Dar tik rengiantis kūrinius eksponuoti Tretjakovo galerijoje, Lietuvoje būta bandymų į dalykinius raštus, skirtus Maskvos valdininkams, įterpti mintį apie būsimą Čiurlionio parodą Paryžiuje. Viename laiške sovietinės Lietuvos kultūros ministras Šepetys teigė: „Mes manome, kad uždarius parodą Maskvoje, būtų tikslinga, kultūrinių mainų tvarka, parodyti ją kai kuriose užsienio šalyse, visų pirma Paryžiuje“<sup>71</sup>. Konkretus Maskvos valdininkų atsakymas nežinomas, greičiausiai jo nė nebūta. Neaišku netgi, kam kilo parodos Leningrade, Rusų muziejuje, idėja. Iš archyvinių dokumentų žinoma, kad pasibaigus parodai Maskvoje LSSR kultūros ministerijos valdininkai vėl parengė, tik nežinia, ar išsiuntė į centrą, prašymą

71 Lioginas Šepetys, Raštas TSRS Kultūros ministro pavaduotojui V. I. Popovui, 1975 02 13, in: LLMA, f. 342, ap. 4, b. 430, l. 40.

1976 m. planuoti Čiurlionio parodą Paryžiuje<sup>72</sup>. Tokios parodos sumanymas užgeso nerealizuotas. Bet jau po beveik ketverių metų, 1979-aisiais, įvyko pirmasis Čiurlionio kūrinių pristatymas Vakaruose, Antrojo pasaulinio karo laimėtojų padalytame mieste – Vakarų Berlyne<sup>73</sup>, o keletas paveikslų vėl buvo vežami į Maskvą, į parodą *Maskva–Paryžius*.

### Išvados

Čiurlionio kūryba Lietuvoje buvo eksponuojama nuo 1922 m., bet, prieškariu neorganizavus jo parodų užsienio meno centruose ir neįterpus jo dailės į europinį kontekstą, iki pat 1990-ųjų jo tapyba tebuvo žinoma neplačiam simbolizmo ir modernizmo tyrinėtojų europiečių ratui. Dailininko žinomumą ir vėlesnių tyrimų tąsą tarp meno istorijos specialistų užsieniečių palaikė paskiri Mikalojaus Vorobjovo, Aleksio Rannito tekstai. Sovietų Lietuvoje susiformavus nuostatai nebendrauti su Vakarais ir neskolinti paveikslų parodoms užsienyje, buvo pažeistas Čiurlionio kūrinių natūralus funkcionavimas kultūros lauke ir tai padarė didelę žalą jo kūrybos europinei recepcijai.

„Jubiliejinis mąstymas“ Čiurlionio palikimo atveju labai ryškus. Jo reikšmė dvejopa: ši asmenybė ir kūryba tapo nusavinta sovietų valdžios ir jos naudojama reprezentaciniams tikslams bei propagandai. Kita vertus, išpopuliarinta ir sureikšmintą Čiurlionio dailė per susidomėjusius žiūrovus darė poveikį sovietinės Lietuvos sociokultūrinei terpei: brandino naują, režimui nepalankų inteligentijos sluoksnį. Čiurlionio kūrybos idėjos tapo svarbia lietuvių istorinės savimonės dalimi. Tačiau išplėtotas sovietinių žmonių turizmas, kultūrinės industrijos mastai turėjo naujo kulto, ne religinio, bet kultūrinio kulto bruožų. Sovietmečiu Čiurlionis buvo pateikiamas visuomenei kaip menininkas genijus ir šviesios ateities pranašas, neužsimenant apie kitas, paslaptingesnes, komplikuočiau ir sunkiau verbalizuojamas, jo kūrybos briaunas. Analizavimo ir tyrimų vienpusiškumas, siekimas vertinti vien tik iš marksizmo pozicijų trukdė įterpti šį menininką į argumentuotą

72 LTSR Kultūros ministerijos raštas dėl Čiurlionio parodos Paryžiuje, skirtas TSRS Kultūros ministerijai, 1975 m. gruodis, in: LLMA, LTSR Kultūros ministerijos Meno reikalų valdyba. M. K. Čiurlionio 100-ųjų gimimo metinių minėjimo medžiaga, f. 342, ap. 4, b. 430, l. 273. Šis raštas yra be ministro Liongino Šepečio parašo, neįrašyta ir rašto siuntimo diena, todėl neaišku, ar jis apskritai buvo išsiųstas į Maskvą, ar tik svarstytas LSSR kultūros ministerijoje.

73 Šios Čiurlionio paveikslų ekspozicijos Šarlotenburgo pilyje atsiradimo istorija ir reikšmė yra šiuo metu teksto autorės rašomos menotyrinės studijos uždavinys.



normatyvinį meno istorijos pasakojimą, ir tai tapo rimta kliūtimi jo žinomumui pasaulyje.

Visais jubiliejiniais metais, ar tai būtų 1925-ieji, ar 1975-ieji, atsirandanti lydinčiųjų įvykių gausa (populiarieji proginiai tekstai ir knygos, naujos eksponavimo vietos, paminklai, minėjimai, kūriniai-dedikacijos) reiškė ne intensyvų, bet ekstensyvų plėtimąsi, ne tyrimų kokybę ir natūralią naujos kokybės žinių sklaidą, bet sąmoningai formuotus šlovinimo ir garbinimo ritualus. Rūpinimasis Čiurlionio kūrybos paveldu nuo 7 deš. vidurio buvo įstatytas į sovietų propagandos vėžes: iškraipant istorinius faktus, Čiurlionis nusavintas, įterptas į sovietinių menininkų gretą ir paverstas sovietų kultūros nuosavybe. Kaip rodo archyvinė medžiaga, kiekvienas svarbesnis Čiurlionio kūrybos eksponavimo ir net sklaidos žingsnis XX a. antroje pusėje priklausė nuo centrinės valdžios Maskvoje. Jo parodų rengimas arba nerengimas priklausė nuo direktyvinių Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto Kultūros skyriaus veikėjų ir SSRS kultūros ministerijos valdininkų sprendimų. Bendravimas su tikraisiais kūrybinio palikimo savininkais – Lietuvos muziejininkais – buvo paremtas centro ir periferijos nelygiaverčiu santykiu.

Gauta ——— 2020 10 12

## Literatūra

- Andriušytė-Žukienė Rasa, *M. K. Čiurlionis: tarp simbolizmo ir modernizmo*: Monografija, Vilnius: Versus Aureus, 2004.
- „Ar nerūpi, ar ... „suspėsime“, in: *Pradai ir žygiai*, 1926, Nr. 4–5, p. 116.
- Bičiūnas Vytautas, *M. K. Čiurlionis*, Kaunas: Lietuvių dailės draugija, 1927.
- Blažytė-Baužienė Danutė, „1941 m. lietuvių meno dekadros sovietinis projektas tautinės kultūros naikinimo kontekste“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2007, 2006/2, p. 113–135.
- „Čiurlionies galerija rengs periodines parodas“, in: *Pradai ir žygiai*, 1926, Nr. 4–5, p. 116–117.
- Čiurlionytė-Karužienė Valerija, Laiškas Jadvygai Čiurlionytei, 1956 01 05, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 168-416, ap.1, b. 3, l. 8–9.
- Čiurlionytė-Karužienė Valerija, Žukas Vladas, *Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Bibliografija*, Vilnius: Vaga, 1970.
- Čiurlioniui 100, sud. Jonas Bruveris, Vilnius: Vaga, 1977.
- „Dailininkas ir muzikas“, in: *Jaunimo gretos*, 1945, Nr. 9, p. 2.
- Druskus [Jakštas Adomas], „Futūrizmas ir chamizmas kitur ir pas mus“, in: *Draugija*, 1913, Nr. 83, p. 274–280.
- Dvylika M. K. Čiurlionies paveikslų „Zodijako ženklai“*, teksto autorius Ignas Šlapelis, Kaunas: M. K. Čiurlionies galerija, 1927.
- „Iš M. K. Čiurlionio kūrybinio palikimo vertinimo istorijos“, in: *Lietuvos archyvai*, Vilnius: Mokslas, 1988, Nr. 1, p. 51–62.
- „Iš Paryžiaus lietuvių studentų veikimo“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 1, p. 75–76.
- Grigoravičienė Erika, „Modernizacija, (post) modernizmai, naujasis modernizmas: Lietuvos dailės nuo XX a. 6 dešimtmečio pabaigos istorijos sąvokos“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2019, t. 95: *Ar buvo tylusis modernizmas Lietuvoje?*, sud. Elona Lubytė, p. 53–83.
- Grinkevičienė Danutė, Raštas Nr. 1002 LTSR Kultūros ministerijos Meno reikalų valdybos viršininkui, 1975 10 01, in: LLMA, f. 342, ap. 4, b. 430, l. 257.
- „J. E. Valstybės prezidento Antano Smetonos kalba, pasakyta teatre 22 balandžio, minint M. K. Čiurlionį“, in: *Literatūros naujienos*, 1936 05 02, Nr. 48, p. 1.
- Kairiūkštis Vytautas, „Labiau susirūpinkime M. K. Čiurlionio kūriniais“, in: *Literatūros naujienos*, 1935 02 15, Nr. 4, p. 3.
- Kairiūkštis Vytautas, „Snobizmas ar kultūros stoka?“, in: *Literatūros naujienos*, 1935 02 01, Nr. 3, p. 4.
- Kalpokas Rimtas, „Dailės paroda Kaune“, in: *Tarybų Lietuva*, 1947 05 25, Nr. 123, p. 3.
- Kamenskis Aleksandras, „Įveikti formalizmo įtaką“, in: *Literatūra ir menas*, 1950 09 17, Nr. 38, p. 2.
- Kauno valstybinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus eksponatai*, [Lietuvos TSR tarybinių dailininkų sąjungos ruošiamos dailės parodos, atidaromos 1947 geg. 7 dieną, priedas, 4 psl.], Kaunas: Valstybinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 1947.
- Kulikauskienė Milda, *Sesers rūpestis: Valerijos Čiurlionytės-Karužienės gyvenimo ir darbų eskizai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012.
- Landsbergis Vytautas, „M. K. Čiurlionio meninio palikimo klausimu: Kompozitoriaus ir tapytojo 80-ąsias gimimo metines minint“, in: *Literatūra ir menas*, 1956 04 24, Nr. 102, p. 4.
- „Lietuvių, latvių meno paroda Paryžiuje“, in: *Sekmoji diena*, [savaitinis Lietuvos literatūros priedas], 1921 09 18, Nr. 29, p. 7.
- Lietuvos TSR tarybinių dailininkų sąjungos ruošiamos dailės parodos, atidaromos 1947 geg. 7 d., katalogo priedas*, Kaunas, 1947, Titr.
- LTSR Kultūros ministerijos raštas dėl Čiurlionio parodos Paryžiuje, skirtas TSRS Kultūros ministerijai, 1975 m. gruodis, in: LLMA, LTSR Kultūros ministerijos Meno reikalų valdyba. M. K. Čiurlionio 100-ųjų

- gimimo metinių minėjimo medžiaga, f. 342, ap. 4, b. 430, l. 273.
- „M. K. Čiurlionis 60 m. gimimo sukaktuvių minėjimas“, in: *Lietuvos aidas*, 1935 05 07, Nr. 104, p. 7.
- „M. K. Čiurlionis iškilnių komitetą sudaro atstovai“, in: *Lietuva*, 1925 09 22, Nr. 211, p. 4.
- „M. K. Čiurlionis kūriniių jubiliejinę parodą per keturias dienas aplankė 1400 žmonių“, in: *Lietuva*, 1925 09 28, Nr. 216, p. 5.
- M. K. Čiurlionis *kūrinių katalogas*, sud. Paulius Galaunė, teksto autorius Ignas Šlapelis, Kaunas: M. K. Čiurlionis galerija, 1927.
- „M. K. Čiurlionis 50 metų gimimo sukaktuvių rugsėjo 23 d. (trečiadienį) paminėjimo tvarka“, in: *Lietuvos žinios*, 1925 09 23, Nr. 212, p. 4.
- M. K. Čiurlionio parodos Maskvoje kūrinių sąrašas, 1973, in: LLMA, f. 342, ap. 4, b. 430, l. 66.
- Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus Čiurlionio skyriaus dokumentacija, in: ČDM ČS, d. 14/8-10.
- M. K. Čiurlionis, sud. Paulius Galaunė, Kaunas: M. K. Čiurlionis galerija, 1938.
- O. G-g., „Tschurljanis“, in: *St. Petersburger Zeitung*, 1912 04 17, Nr. 107.
- Plioplys Audrius, „M. K. Čiurlionis 1910 metais Paryžiuje“, in: *Draugas*, 1977 08 27, Nr. 201, p. 7.
- Plioplys Audrius, „The 1910 Exhibit of Paintings by Čiurlionis in Paris“, in: *Lituanus*, 1978, Nr. 2, p. 26–29.
- Poensgen Georg, Zahn Leopold, Hofmann Werner, *Abstrakte Kunst – eine Weltsprache*, Baden Baden: Woldemar Klein Verlag, 1958.
- Rannit Aleksis, *M. K. Čiurlionis, Pionier de l'art abstrait*, Paris: UNESCO, 1949.
- Rannit Aleksis, „M. K. Čiurlionis“, in: *Das Kunstwerk*, 1946–1947, sąs. 8–9, p. 46–48.
- Rannit Aleksis, „Un pittore astratto prima di Kandinsky: M. K. Čiurlionis, 1875–1911“, in: *La Biennale di Venezia*, 1952, Nr. 8, p. 37–38.
- Rannit Aleksis, „M. K. Čiurlionis. Der erste abstrakte Maler der modernen Zeit“, in: *Das goldene Tor*, 1951, sąs. 1, p. 57–63.
- Roginskaja F., „Lietuvių tautos dailė“, in: *Lietuvių literatūros ir meno dekada Maskvoje 1954*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956, p. 199–215.
- Second Post-impressionist Exhibition: British, French and Russian Artists: Catalogue*, London: Grafton Galleries, 1913.
- Stauskas Petras, Raštas Nr. 1001 LTSR Kultūros ministerijos Meno reikalų valdybos viršininkui, 1975 10 01, in: LLMA, f. 342, ap. 4, b. 430, l. 257.
- Šepetys Lionginas, „Menas ir laikas“, in: *Tiesa*, 1966 01 09, Nr. 7, p. 3.
- Šepetys Lionginas, Laiškas TSRS Kultūros ministrei E. A. Furcevai, 1973 08 27, in: LLMA, f. 342, ap. 4, b. 427, l. 53.
- Šepetys Lionginas, „M. K. Čiurlionis ir lietuvių tarybinė kultūra“, in: *Čiurlioniui 100*, sud. Jonas Bruveris, Vilnius: Vaga, 1977, p. 47–61.
- Šepetys Lionginas, *Negeri užrašai 1955–1990*, Vilnius: Žuvėdra, 2014.
- Šepetys Lionginas, Raštas TSRS Kultūros ministro pavaduotojui V. I. Popovui, 1975 02 13, in: LLMA, f. 342, ap. 4, b. 430, l. 40.
- Šepetys Lionginas, „Vieno ginčo klausimu“, in: *Pergalė*, 1965, Nr. 8, p. 147–152.
- „Šventė muziejuje, skirta M. K. Čiurlionio 90-osioms gimimo metinėms“, in: *Tiesa*, 1965 09 21, Nr. 222, p. 1.
- [Tps.], „Jausmai ir mintys kilę dailės parodą aplankius“, in: *Lietuvos žinios*, 1913 06 08, Nr. 67, p. 2.
- Trečiokaitė-Žebenkienė Irena, „Klasinė meno prigimtis“, in: *Literatūra ir menas*, 1952 01 20, Nr. 3, p. 2.
- Veljetaga Pilė, „Kas nutiks Čiurlioniui? Ideologinės manipuliacijos 1950-ais Dailininkų sąjungoje vykusiame aptarime „Dėl M. K. Čiurlionio kūrybinio palikimo vertinimo“, in: *Čiurlionis ir pasaulis: Estetikos ir meno tyrinėjimai*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019, p. 497–509.

- Vitols J., „Der musikalische Teil der Tschurlanis-Matinee“, in: *St. Petersburger Zeitung*, 1912 04 18, Nr. 108.
- Vr. [Vorobjovas] M., „M. Čiurlionis – nežemiško pasaulio tapytojas“, in: *Lietuvos aidas*, 1936 04 18, Nr. 178, p. 3.
- Worobiov Nikolaj, *M. K. Čiurlionis: Der litauische Maler und Musiker*, Kaunas–Leizig: Pribačis, 1938.
- Zubkova Jelena, *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, Vilnius: Mintis, 2010.
- Žukienė Rasa, „Mikalojaus Vorobjovo vaidmuo čiurlionistikoje“, in: *Dailės istorikas ir kritikas Mikalojus Vorobjovas (1903–1954)*, sud. Giedrė Jankevičiūtė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2017, t. II, p. 83–118.

## Summary

# The Assessments of Mikalojus Konstantinas Čiurlionis's Work and His Image Formation in the Perspective of the Artist's Anniversaries

Rasa Žukienė

*Keywords:* Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, dissemination of work, representation, anniversary exhibitions, ethnic culture, national culture, Tretyakov Gallery, symbolism, modernism.

The article shows how the perception and representation of the art of Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911) was changing in the perspective of commemorations of his anniversaries. Already in the prewar period, two views of Čiurlionis were formed in Lithuania. Some people thought that he channelled the nation's spirit, while others considered him a symbolist and a cosmopolitan. In Stalin's era, the artist was condemned as a formalist. Later, the Soviet authorities cunningly used his creative heritage for propaganda purposes, and used his example to demonstrate their concern for national culture. Having created good conditions for exhibiting the artist's works by funding the construction of an annex of the Čiurlionis Gallery at the Kaunas Museum (1965–1969), the Soviet authorities appropriated the representation of this artist, his image formation, and the organising of exhibitions of his works. The opinion of the museum's employees about the protection of the paintings was disregarded. In 1975, an exhibition dedicated to Čiurlionis's centenary was held in the Tretyakov Gallery in Moscow. 60 paintings were displayed, and the exhibition attracted circa 240 thousand visitors. It was accompanied by commemorative events and scientific conferences in Moscow and Vilnius. The speakers were carefully selected in Moscow, and the presentations were censored and redacted. In general, the exhibition in the Tretyakov Gallery had a positive effect. It was visited by foreign diplomats based in Moscow and tourists, and

thus, information about the Lithuanian symbolist hardly known in the West spread more widely.

Popularised and actualised, Čiurlionis's art made an impact on the socio-cultural medium of Soviet Lithuania: it raised Lithuanian self-esteem, and helped to build a new layer of Lithuanian intellectuals who were hostile to the regime. Once again, the ideas of Čiurlionis's painting became an important part of Lithuanian historical self-consciousness. However, increasing over-tourism, annual commemorations, artists' and poets' dedications to Čiurlionis, numerous superficial writings in the popular press, as well as the scale of cultural industry had some features of a new cult, which was cultural rather than religious. In the Soviet period, Čiurlionis was presented to society as a genius artist and a herald of the bright future, while the philosophical basis of his work and such aspects as mysticism or creating a new artistic language were overlooked. The one-sidedness of analysis and research, and the aim to assess his work exclusively from the Marxist position did not allow placing this artist in an argumentative normative narrative of art history, which became a serious obstacle for his international fame.